

Dilqəm ƏHMƏD

(əvvəli ötən sayımızda)

M.Rəsulzadə "Yeni Kafkasya" jurnalının 1923-cü ildə çap olunan ikinci sayındakı "Azərbaycanda Latin əlifbası" adlı məqaləsində mühacir azərbaycanlıların buna qarşı çıxmasının əsl səbəbini bu şəkildə qeyd edib: "Azərbaycan Latin hərfləri ilə yazıb-oxumağa başlayarsa, İstanbulda çıxan kitabları oxumaqdan məhrum qalar, eləcə də Bakıda intişar edəcək əsərləri Anadolu oxuya bilməz".

Rəsulzadəyə görə, Latin hərfinə keçməklə ruslar Azərbaycanla Türkiyə arasındakı mədəni rabitəni kəsmək istəyiblər. Bu əlaqənin qırılmasını Çar Rusiyasının fərqli şəkildə (Türkiyədən və İrandan müəllimlərin gəlişinə qadağa qoyulması, türk dilinin məktəblərdə yasaqlanması və s.) həyata keçirdiyini yazan Rəsulzadə fikrini bu şəkildə izah edib: "Əgər bu sistemi ilə bərabər o (Çar Rusiyası – D.Ə) cəbrən Latin hərflərini də tətbiq edərsəydi, bugünkü milliyət-pərvərlikdən və milli kültürdən bir əsər belə qalmazdı. Qüvvətli Rusiya təzyiqli və təmsilinə qarşı dayanan qüvvət Türkiyə ilə münasibətdə bulunan yerli mətbuat idi".

Rəsulzadə bu məsələdə olduqca haqlı idi. Çar Rusiyası dövründə İstanbulda yaşanan hadisələri, oradakı fikir və siyasi mücadilələri Qafqaz Azərbaycanında məhz mətbuat vasitəsilə xəbər tuturdular. Təkcə Osmanlı ilə deyil, Kırım, Türküstan, Misir və s. bölgələrdə də əlaqələr bu əlifba üzərindən qurulurdu. İstanbulda çıxan mətbuata Bakıda abunə olunurdu, eləcə də Bakıda çıxan qəzetlər Osmanlı paytaxtına göndərilirdi. Əgər Çar dövründə Azərbaycanda Latin əlifbası qəbul olunsaydı, bu mədəni əlaqələrdə qopuqluq olacaqdı. Rəsulzadə 1922-ci ildə Azərbaycanın Latin əlifbasına keçməsinə də məhz bu səbəbdən qəbul edə bilmirdi. Çünki təkcə Azərbaycanın Latin əlifbasına keçməsi onu Türkiyə və türk-müsləman dünyasından ayıracaqdı. Buna görə də Rəsulzadə həmin məqaləsində yazırdı: "İşğal hökuməti Azərbaycanın əsgəri, siyasi, iqtisadi istiqlalını imha etdiyi kimi, Latin hərflərinin tətbiqi ilə mədəni istiqlalını da imha edir. İşte bu siu-qəsdli duyan Azərbaycan gəncliyi bütün qeyrəti ilə Latin hərflərinin feilen tətbiqinə mane olur".

Rəsulzadə Türkiyədə bu məqaləni yazdığı zaman yeni qurulan Türkiyə Cümhuriyyətində Latin qrafikasına qarşı çıxanlar çoxluq təşkil edirdi. 1923-cü ildə toplanan İzmir İqtisadi Konqresində Nazmi bəy Latin əlifbası ilə bağlı təklif irəli sürsə də, Kazım Karabekir paşa buna açıq şəkildə qarşı çıxmışdı. Karabekir "Hakimiyyəti-Milliyə" qəzetində yazdığı məqaləsində 350 milyonluq müsəlman dünyasının bu hərflərdən istifadə etdiyini bildirib: "Bu fikrin müdhiş bir fəlakət olduğunu Arnavut qövmü də çox gec olsa da anladı. Təəssüflə arz edirəm ki, azərbaycanlı qardaşlarımız da bu fəlakətə bu gün

düçar oldu".

Göründüyü kimi Karabekir paşa Azərbaycanın Latin əlifbasına keçməsinə fəlakət olaraq qeyd edib. Rəsulzadə də bu kimi fikirləri birbaşa oxuduğu üçün Türkiyənin Latin əlifbasına qısa zamanda keçəcəyini zənn etməyib. Digər tərəfdən mühacir mətbuatı da ərəb əlifbasında çıxdığı üçün yeni yetişən gənclik gizli şəkildə Sovet Azərbaycanına daxil edilən bu mətbu orqanları oxuya bilməyəcəkdi. Həm də Latin qrafikası ilə çıxan kitablar bolşevik ideologiyasına xidmət edəcəkdi. Buna görə də Rəsulzadə "Yeni Kafkasya" jurnalının 1926-cı ildə çıxan 5-6-cı qoşasayında dərc olunmuş "Türk harsı təhlükədə" adlı məqaləsində yazırdı: "Azərbaycan Rus kültürü ilə Türk kültürünün mücadiləsinə səhnədir. Bu

bolşevik təbliğatına məruz qalacaqdı. Türkiyənin Latin əlifbasını qəbulu və Rəsulzadənin mövqeyi Rəsulzadənin bu məqaləsini yazmasından cəmi iki il sonra Türkiyə Cümhuriyyəti latin qrafikalı Türk əlifbasını qəbul etdi. Mustafa Kamal Atatürkün bu radikal islahatı etirazlara rəğmən həyata keçdi və qısa zamanda yaradılan Dil heyəti və Millət məktəbləri vasitəsilə yeni əlifba xalqa kütləvi şəkildə öyrədilməyə başladı. Bu işin liderlərindən biri də "Baş müəllim" ləqəbini alan Mustafa Kamalın özü idi.

Türkiyənin bu addımı Sovet Azərbaycanında Rəsulzadəyə qarşı ittihamlara səbəb oldu. Keçmiş parlament üzvü, bolşevizmin qızğın tərəfdarlarından Əliheydər Qarayev "Kommunist" qəzetində yazdığı "1 Yanvar-Böyük inqilab bayramıdır" adlı yazısında Rəsul-

zadəyə qarşı ağır ifadələr sərgiləyib, məqaləsində təhqiramiz kərikatura da çəkərək onun "Azəri Türk" jurnalındakı məqaləsinə də toxunub. Çünki həmin məqaləsində Rəsulzadə Türkiyə də Latin əlifbasına keçəcəyi üçün fikirlərində dəyişiklik edib. Ə. Qarayev Rəsulzadənin yanıldığını, Rusiyanın məqsədinin ruslaşdırma olmadığını qeyd edib. (Amma Əliheydər Qarayevin ömrü cəmi 10 il sonra Latin əlifbasının rus əlifbası ilə əvəzlənəcəyi dövrü görməsinə yetmədi).

Artıq Türkiyə də latin qrafikasına keçdiyi üçün mühacir mətbuatı da bu əlifba ilə nəşr olunacaqdı. İstanbulda nəşr etdiyi "Azəri-Türk" jurnalında çap etdiyi, Qarayevin də məqaləsində sitat verdiyi yazı-

nda Rəsulzadə fikrinin nə üçün dəyişdiyini geniş izah etməklə bərabər özünün də vaxtilə islahatçıları qanadından olduğunu bilavasitə bildirib. Rəsulzadənin özünün təsbiti ilə biz onun əlifba müzakirələri zamanı ərəb əlifbasının islah edilməsi tərəfdarlarından olduğunu görürük.

"Azəri Türk" jurnalının 1928-ci ildə çıxan 18-ci sayında dərc olunan "Hərflər inqilabı müvəcəhəsində" adlı məqaləsində M.Rəsulzadə öz fikirləri ilə üzleşib. Əlifba islahatı haqqında geniş xülasə verən Rəsulzadə vaxtilə dərc etdirdiyi məqalələrində Latin əlifbasına qarşı çıxmalarının səbəbini bu şəkildə izah edib: "Biz ötdən bəri vucu bulan nəşriyyatımızda bu məsələdə islahatçıların nöqtə-nəzərini müdafiə etmiş bulunurduq. Azərbaycandan başlayaraq bugünkü Sovetlər İttihadı daxilində qalmaq zərurətində bulunan

aməliyyat sahəsində geri qalması, Türk ellərindəki kultura xadimlərinin və ümumiyyətlə müasir həyatın idarəsinə müvəkkil bulunan münəvver qismin Avropa kulture təsirində olması, siyasi, iqtisadi və ictimai sahələrdə Avropa metod və texnikasının istər-istəməz idealizə edilməsi Şərqi milliyətçiliyi sistemində müəyyən bir ruhu hakim qılmışdır ki, bu, vaxtında hərəkət edə bilməyən hərflər islahatçılığının hərflər inqilabçılığına məglubiyyətinə səbəb olub".

Rəsulzadə açıq şəkildə islahatçıların praktik fəaliyyətdə zəif davrandıqlarını bildirib. Çünki həm Osmanlıda, həm Azərbaycanda islahatçıların təklifləri yetərli diqqət görmədiyi üçün praktikada tətbiq olunmayıb. Ənvar paşanın ordu üçün hazırladığı əlifba da uğursuzluqla nəticələnmişdi.

Rəsulzadə məqaləsində önəmli bir məsələyə də toxunub.

Rəsulzadə Latin əlifbasına niyə qarşı çıxmışdı?

Yeni türkçe allabeyi öğreniniz!						
Türkçe	A a	B b	C c	Ç ç	D d	E e
Arapça	آ	ب	ج	چ	د	ه
Sovyetçe	A a	B b	C c	Ç ç	D d	Ə ə
Türkçe	F f	G g	Ğ ğ	H h	I i	L l
Arapça	ف	غ	گ	ح	ي	ل
Sovyetçe	F f	G g	Q q	H h	I i	L l
Türkçe	J j	K k	K k	L l	M m	N n
Arapça	ج	ك	ك	ل	م	ن
Sovyetçe	Z z	K k	Q q	L l	M m	N n
Türkçe	O o	Ö ö	P p	R r	S s	Ş ş
Arapça	و	ؤ	پ	ر	س	ش
Sovyetçe	O o	Ə ə	P p	R r	S s	Ş ş
Türkçe	T t	U u	Ü ü	V v	Y y	Z z
Arapça	ت	و	ؤ	و	ي	ز
Sovyetçe	T t	Y y	U u	V v	J j	Z z

Rəsulzadə Türkiyədə bu məqaləni yazdığı zaman yeni qurulan Türkiyə Cümhuriyyətində Latin qrafikasına qarşı çıxanlar çoxluq təşkil edirdi. 1923-cü ildə toplanan İzmir İqtisadi Konqresində Nazmi bəy Latin əlifbası ilə bağlı təklif irəli sürsə də, Kazım Karabekir paşa buna açıq şəkildə qarşı çıxmışdı. Karabekir "Hakimiyyəti-Milliyə" qəzetində yazdığı məqaləsində 350 milyonluq müsəlman dünyasının bu hərflərdən istifadə etdiyini bildirib: "Bu fikrin müdhiş bir fəlakət olduğunu Arnavut qövmü də çox gec olsa da anladı. Təəssüflə arz edirəm ki, azərbaycanlı qardaşlarımız da bu fəlakətə bu gün

mücadilədə Rus kültürü qalib gəlir və bu qələbəni rusçaya təmin edən şey, bilxassə Latin hərfinin tətbiqidir. Oxumaq-yazmaq ehtiyacında bulunan amələ ya əski əlifbanı, yaxud rusçanı tərcih edirmiş... Çünki latin yazısı ilə oxumağı öyrənən amələ mədəni və həyatı ehtiyacını rəf üçün oxuyacaq hansı kitabı bulur deyər düşünmək məcburiyyətindədir. Halbuki rusca öyrənərsə "mümtaz və zəngin" bir lisanın açarını əldə edir ki, bu lisanın hər cür əsərləri bulduğu kimi üstəlik olaraq haiz olduğu "Oktyabr qüdsiyəti"ndən də fayda görə bilər".

Göründüyü kimi, Rəsulzadəyə görə Latin qrafikası ilə əsər tapa bilməyən gənc məcburi şəkildə rusca öyrənib daha geniş şəkildə

bütün Türk cümhuriyyətlərində tətbiq olunan Latin hərflərinə bu nöqtə-nəzərdən qarşı gəlirdik". Rəsulzadə qeyd edir ki, əgər nəşrlərimiz diqqətlə tədqiq olunsaydı, ən böyük əndişəmizin türk millətləri arasındakı mədəni birliyin qarşısının alınması olduğu görünür: "Milli Azərbaycan hökuməti zamanında da məsələ müzakirə edildikdə bu əndişə Azərbaycan siyasətinin məfkurəsi üzərində hakim bir təsir göstərmişdir... Azərbaycanın yeni başındakı qardaş Türkiyə də Latin hərfləri ilə yazmağa başlayınca kulture sahəsində ayrıca siyasəti təbiəti ilə sarsılmış olur".

Rəsulzadə məqaləsində islahatçıların inqilabçılara məglub olmasının səbəbini də dəqiq şəkildə izah edib: "İslahatçılıq cərəyanının

Baxmayaraq ki, Türkiyə və Azərbaycan hər ikisi artıq Latin əlifbasında yazacaqdı, amma əlifbada bəzi işarələrdə fərqliliklər də vardı. Buna görə də Rəsulzadə 1929-cu ildə artıq latin qrafikası ilə çap etdiyi "Odlu Yurt" jurnalında "Arapça, Türkçe, Sovyetçe" başlıqlı cədvəl də təqdim etmişdi. Burada məqsəd mühacirətdəki azərbaycanlıların Sovet Azərbaycanındakı Latin əlifbasını öyrənmələri üçündür. "Odlu Yurt" jurnalında Rəsulzadənin müsavətlərinin Türkiyədəki Latin əlifbasını öyrənmələrinin zəruri olması ilə bağlı qərarı da dərc olunub.

Rəsulzadənin sadıq silahdaşlarından Mirzəbala Məhəmmədzaadə də "Odlu Yurt" jurnalının 1929-cu ilin mart ayında çıxan 1-ci sayında yer alan "Yeni Türk əlifbası və bolşevik mətbuatı" adlı məqaləsində eyni mövqeni bölüşüb: "Bizcə, Azərbaycanın təkbaşına Ərəb əlifbasından Latin sistemə keçməsi və bütün Türk dünyası ilə tərki-əlaqə etməsi azəri türklərinin milli varlığına böyük bir zərbə olacaqdı. Türkiyənin Ərəb Ərəb əlifbasında qalması və Azərbaycanda yeni əlifbanı tətbiq edənlərin milli kulture və milli mədəniyyət düşməni bolşeviklərdən ibarət olması Azərbaycanda bütün türkcü və milliyət-pərvər ünsürləri Latin əlifbasının əleyhdarı etmişdi... Türkiyənin ərəb hərflərindən vaz keçərək Latin əsasından yeni bir əlifba qəbul etməsi məsələnin şəklini dəyişdi".

Beləliklə, "Məhəmmədəmin Rəsulzadə Latin əlifbasına niyə qarşı çıxmışdı?" sualına cavabı məhz onun öz yazıları ətrafında cavab verməyə çalışdığı. Rəsulzadə qarşılıqlı təsir altında olan Osmanlı-Qafqaz, Türkiyə-Azərbaycan mədəni əlaqələrinin və dolayısı ilə ictimai-siyasi əlaqələrin qarşısının alınması məqsədilə bolşeviklərin Latin əlifbasını tətbiq etdiklərini düşünüb. Amma Türkiyə də Latin əlifbasına keçdiyi üçün ən azından mədəni sahədə bu əlaqələrin davam edəcəyini hesab edib.

Amma bolşeviklər kimi Rəsulzadə də 10 il sonra tamam fərqli bir addımın atıldığını görəcəkdı. Türkiyə ilə əlaqələri kəsmək üçün Sovet İttifaqına daxil olan türk və müsəlman xalqları kiril əlifbasına daxil ediləcəkdı.